

Gondolatok a büntetésvégrehajtás biztonsági rendszeréről

A szabadságvesztés-büntetés tartalmi eleme, elkerülhetetlen velejárója, hogy embereket szándékuk ellenére megbüntetünk, börtönbe zárunk. Az a sajátos életforma, életviszony, ami így létrejön, eleve tartalmaz kényszerelemeket. Kényszeríteni pedig csak úgy lehet, ha erre megfelelő erő, hatalom áll a rendelkezésünkre.

A feltételek megteremtése ehhez kezdetben könnyűnek látszott. A büntetőintézetek kialakulásakor sem elméleti megfontolások, sem gyakorlati gondok nem akadályozták a klasszikus értelemben vett „rabság” feltételeinek megvalósítását. If várában Monte Cristo ideális biztonsági feltételek között töltötte rabságát. Abban, hogy mégis megszökött a tengerrel körülvett várbörtönből, a „személyi állomány ébertelen szolgálatellátása” mellett a véletlennek is jelentős szerepe volt. A rab kivételes személyisége, átlagon felüli képességei a rendszer szempontjából ugyanis véletlennek minősíthetők.

A várbörtön építészeti adottságainak megválasztása, a rabok szigorú elkülönítése egymástól és a külvilágtól, a mozgás korlátozása, az ágyúlövessel történő riadóztatás mind azt a célt szolgálta, hogy kiküszöböljék az ilyen véletlent, hogy megelőzzék a rabok szökését, illetve megszervezzék a szökevények elfogását.

A rabok őrzésén és ellátásának megszervezésén kívül a börtönnek más funkciója nem is volt. Nem kívánták például megjavítani a rabokat. Ha az elítéltekkel kapcsolatos szemlélet nem változott volna, valószínű, hogy a mai műszaki-technikai adottságokkal rendkívül biztonságos büntetőintézeteket tarthatnánk fenn. Időközben azonban alapvetően változott a helyzet. A társadalmi elvárásoknak megfelelően a rab elítélt lett, megőrzésének megszervezése mellett más feladatokat is el kell látni velük kapcsolatban.

Dumas könyvében olvashattunk az ifi büntetésvégrehajtási intézet biztonsági rendszeréről. De biztonsági rendszere nemcsak büntetőintézeteknek van. Minden szervezet, intézmény igyekszik harmonikus, kiegyensúlyozott működését biztosítani, meggátolni a zavaró külső, belső hatásokat; azaz védi biztonságát.

A biztonság általában veszélyektől, bántódástól mentes, zavartalan állapotot jelent. A dolgoknak, életviszonyoknak olyan rendje, amelyben kellemelesen meglepetésektől nem kell tartani. Egy szervezetnek ahhoz, hogy eredményesen működjön, biztonságra van szüksége. Az esetek többségében azonban ez az állapot magától nem teremthetik meg, magának a szervezetnek kell erről gondoskodnia, a biztonsági feladatoknak be kell épülniük a szervezet feladatrendszerébe.

A biztonság szervezetenként mást és mást jelent. Egészen eltérő biztonsági feltételeket kell megteremtteni egy atomreaktor, egy textilüzem, egy bank vagy éppen egy sportrendezvény esetében. Ugyanakkor vannak a biztonságának olyan elemei is, melyekkel mindenütt számolni kell. Így pl. a vagyonvédelem és a tűzvédelem szinte minden szervezet feladatai között szerepel.

A büntetésvégrehajtás biztonsági feladatainak tárgyalásakor le kell szögeznünk, hogy az egyéb intézményeknél jelentkező tennivalók nálunk is megvannak.

A börtön lakóhely, munkahely, közművelődési intézmény is, mindazokkal a veszélyekkel, amelyek ilyen helyeken felmerülhetnek. Sajátos biztonsági feladatok adódnak abból a tényből is, hogy intézeteink fegyveres testület objektumai, a fegyverek és az objektumok megőrzése, a titokvédelem stb. bővíti biztonsági feladatainkat. Elismerve, hogy az általánosan jelentkező biztonsági feladatok nálunk sajátosan értelmezendők, most a biztonságnak egy szűkebb területével kívánunk foglalkozni. De mielőtt erre sort keritenénk, még egy fontos körülményt kell tisztáznunk.

Noha a biztonság megteremtése minden szervezetnek feladata, van egy társadalmi tevékenységi rendszer, amely ennek a feladatnak a megoldását elősegíti, illetve bizonyos mértékben magára vállalja. Nyilvánvaló, hogy a szervezet biztonságos működésének hátterét az adja, hogy biztonságos társadalmi körülmények között dolgozik, s hogy a társadalomban általában rend van. Miután a büntetés-végrehajtás az államhatalom eszköze, a közrend és a közbiztonság munkánknak nemcsak eszköze, hanem célja is.

Az állambiztonság és a közbiztonság meghatározásánál a közrend fogalmából célszerű kiindulni. A *közrend* a Magyar Népköztársaság törvényes rendjét, a szocialista társadalmi együttélés normáinak megfelelő állami és társadalmi viszonyok rendjét jelenti. Olyan helyzetet tehát, amelyben az államhatalom és az államigazgatás szervei, valamint a társadalmi szervezetek rendeltetésüknek megfelelően, zavartalanul működhetnek; az állampolgárok jogai és kötelességei háborítatlanul érvényesülhetnek.

Az *állambiztonság* — első megközelítésre — az állam önvédelmét és az uralkodó politikai erők védelmét jelenti. Konkrétabban az állam biztonsága olyan — külső és belső körülmények által befolyásolt — állapot, amelyben az állam a teljes szuverenitás alapján zavartalanul, maximális hatékonysággal valósíthatja meg céljait. A *közbiztonság* viszont azoknak a szabályozott társadalmi viszonyoknak az összessége, amelyek feltétlen érvényesülését az állam szavatolja. Más megközelítésben a közbiztonság a társadalmi együttélés rendjének jogilag szabályozott helyzete, amelyben az egyes emberek és közösségek élete, működése, javai biztosítottak az illetéktelen támadásoktól. A közbiztonság akkor érvényesül, ha a társadalom ellenőrzése alatt tartja és meg tudja előzni a súlyos társadalomellenes magatartásokat.

A közrendet, az állambiztonságot és a közbiztonságot nagyon sokféleképpen lehet megsérteni és veszélyeztetni. Leglényegesebb elemeit ezért törvények védik, amelyek megsértése: bűncselekmény. A fentiekből levezetve a *büntetés-végrehajtás biztonsága* olyan állapot, amelyben:

— a büntetés-végrehajtás szervei rendeltetésüknek megfelelően, zavartalanul működhetnek;

— a büntetés-végrehajtás szervezetén belül, a büntetés-végrehajtással jogviszonyba kerülő személyek (a fogvatartottak és a személyi állomány tagjai egyaránt) jogszabályokban rögzített jogai és kötelességei háborítatlanul érvényesülnek. Ezen belül a *bv. intézetek biztonsága* azt jelenti, hogy az intézetben tartózkodó személyek életét, testi épségét és az ott található anyagi javakat, továbbá az intézet belső rendjét és a büntetés-végrehajtási feladatok teljesítését semmi sem veszélyezteti.

A bv. céljai és a biztonsági rendszer

A szabadságvesztés-büntetésnek az a célja, hogy joghátrány alkalmazásával és az elítéltek nevelésével elősegítse a fogvatartottak szabadulás utáni beilleszkedését, és azt, hogy ne kövessenek el újabb bűncselekményt.

A joghátrány a fogvatartottak jogainak korlátozása. Bár nem tartjuk kizártnak azt a lehetőséget, hogy az elítélt tudomásul veszi a büntetést és önként aláveti magát az előírásoknak, mégis számítani kell kényszer alkalmazására. A kényszerhez pedig erő és hatalom szükséges. Ezt részben személyi és tárgyi feltételek, részben jogszabályi rendelkezések biztosítják.

A joghátrány alkalmazásának egyik legfontosabb eleme a mozgásszabadság korlátozása. Az elítéltek számára kijelölt büntetésvégrehajtási intézetben az ítéletben meghatározott ideig kell tartózkodnia. Ez a korlátozás a büntetés tartalmi eleme, ugyanakkor eszköze más célok elérésének is. Így a társadalomtól való elszigetelésnek és annak, hogy a sajátos büntetésvégrehajtási nevelés alól az elítélt ne vonhassa ki magát. Mindezek alapján a bv. feladata, hogy a fogvatartottak a bv. intézeteket engedély nélkül ne hagyják el.

A nevelési célok és a biztonsági feladatok kapcsolata több vetületben is megmutatkozik. Mint már említettük, a nevelés eredményességének egyik feltétele, hogy az elítélt ne vonhassa ki magát alóla. Emellett azt is meg kell akadályozni, hogy a nevelés céljaival ellentétes, nem kellően ellenőrzött és irányított kapcsolatok alakuljanak ki a fogvatartottak és a külső környezet között. A biztonsági feladatok egy része ebből következik. Ellenőrzésünk alatt kell tartani a büntetőintézet és a környezet közötti kapcsolatot, mozgást és az információs csatornát. Megjegyezzük, hogy ennek a feladatnak csak egy része speciálisan büntetésvégrehajtási biztonsági probléma. Vagyonvédelmi és más okokból ez a feladat más szerveknél is jelentkezik.

Biztonsági feladat a fegyveres testületek objektumvédelmi feladata is. Az objektumvédelem klasszikus feladata annak megakadályozása, hogy illetéktelenek bejussanak az objektumba és ott kárt, veszteséget okozzanak. Az általános biztonsági feladatok a bv.-nél minden területen, sajátosan jelentkeznek. Nálunk az ellenkező irányú mozgás megghiúsítása legalább ilyen fontos. Ha ezt nem vesszük figyelembe és például a technikai rendszerek kialakításánál a klasszikus objektumvédelmi megoldásokat alkalmazzuk, akkor nem érjük el a kívánt eredményt.

A következő feladatcsoport a belső élet biztonságossá tétele: olyan állapot megszervezése és fenntartása, mely biztosítja a büntetésvégrehajtási szervek rendeltetésszerű működését. Ehhez a feladatkörhöz tartozik a szükséges anyagi javak, technikai eszközök megvédése: beleértve a fegyverzetet, a bv. személyi állományát, illetve az együttműködő szervek munkatársait. A belső élettel kapcsolatos feladatok másik oldala a fogvatartottak védelme (elsősorban egymástól), azaz a társadalom más területeihez hasonló közbiztonsági funkció érvényesítése.

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy az eddigiekben leírt biztonsági kérdések nem csupán a büntetésvégrehajtási intézetek biztonsági feladatai, ennél szélesebb körben jelentkeznek. A későbbiekben bemutatott biztonsági rendszernek számos olyan eleme van, amely esetenként társadalmi, többségében összbüntetésvégrehajtási feladat. A biztonsági rendszer egyik ilyen eleme például a rendet veszélyeztető cselekmények elkövetőinek büntetőjogi fenyegetettsége, de a technikai rendszerek kiépítése vagy a szükséges mértékű képzés megszervezése sem intézeti feladat. A biztonsági kérdések általánosabb tárgyalását indokolja az a tény, hogy számos gond az intézetek területén kívül (kórházak, külső munkahelyek, állami kórházi kihelyezés stb.) keletkezik, valamint az, hogy a biztonságot fokozó együttműködés különböző szervek között csak magasabb szinten szervezhető meg. Végezetül a büntetésvégrehajtás biztonsági feladatait csatolni kell más szervek hasonló rendszereihez is.

A büntetésvégrehajtás biztonságának alapvető problémáit áttekintve feltűnő a problémák összetettsége, sokrétűsége. Ha csak a büntetésvégrehajtás alapvető célkitűzéseire kapcsolódó feladatokra koncentrálnunk, akkor is többsikű, az élet

különböző területein egyaránt jelentkező feladatcsoport a rend, a kiegyensúlyozott munkavégzés feltételeinek megteremtése, megőrzése. Ezért nem lehet ezt a feladatot eseti, egymástól elszigetelt intézkedésekkel, lépésekkel megoldani. *A büntetésvégrehajtás biztonságát csak a célokhoz, feladatokhoz és a végrehajtás körülményeihez alkalmazkodva működő biztonsági funkció képes garantálni.*

A biztonsági funkció arra irányul, hogy a bv. intézet biztonságosan működjön. Ez a szükséges feltételek megteremtésén és fenntartásán, valamint a biztonsággal kapcsolatos feladatok ellátásán keresztül valósul meg. Segítségével érhető el, hogy a büntetésvégrehajtás rendjében meghatározott törekvések érvényesüljenek. A büntetésvégrehajtás rendje a szabadságvesztés végrehajtásának módját, azaz a szabadságvesztés végrehajtására vonatkozó általános, illetve az egyes büntetésvégrehajtási fokozatokra irányuló különös jogszabályok összességét, továbbá a büntetésvégrehajtás feladatait, az elítéltek kötelezettségeit és jogait jelenti. A biztonsági funkció megvalósulása nélkül a bv. intézetek létezése, a meghatározott feladatok teljesítése csak óhaj maradna.

A biztonsági funkciót többen helytelenül értelmezik, sőt nem is biztonsági, hanem őrzési funkcióról beszélnek. Ez azért téves álláspont, mert az őrzés a biztonságnak csak egyik — noha alapvető — eleme. Őrzési funkció nem létezik, az őrzés feladatnak és nem funkciónak tekinthető.

A biztonsági funkció önmagától nem valósul meg, a büntetésvégrehajtásnak ki kell alakítania biztonsági rendszerét, a biztonságot fenyegető veszélyek elhárítására, kizárására alkalmas rendszert. Most egy ilyen rendszer néhány kritikus pontját, illetve létrehozásának egy-két alapelvét kíséreljük meg felvázolni.

Kiindulópontként megemlítjük, hogy a börtönbiztonság szempontjából a fogvatartott az alapvető „veszélyforrás”. Akár egyéni, akár csoportos vagy tömeges akcióról van szó, mindig emberi személyiség, mindig sajátos adottságokkal rendelkező elítéltcsoport, vagy valamilyen hangulat által befolyásolt elítélttömeg zavarja a büntetésvégrehajtás rendjét, veszélyezteti a biztonságot. Még ha külső akcióról van szó, akkor is az intézeten belül van az eseményeket megindító, akciót kiváltó személy. Bár a rendszer egyik követelménye éppen az, hogy minél kisebb szerepet kapjon a személyi állomány egy-egy tagjának személyisége a biztonság garantálásában, esetenként mégis a „veszélyforrások” közé számíthatjuk a személyzet tagjait. Általános tapasztalat ugyanis, hogy a rendkívüli események bekövetkezésében tévedések, mulasztások is szerepet játszanak.

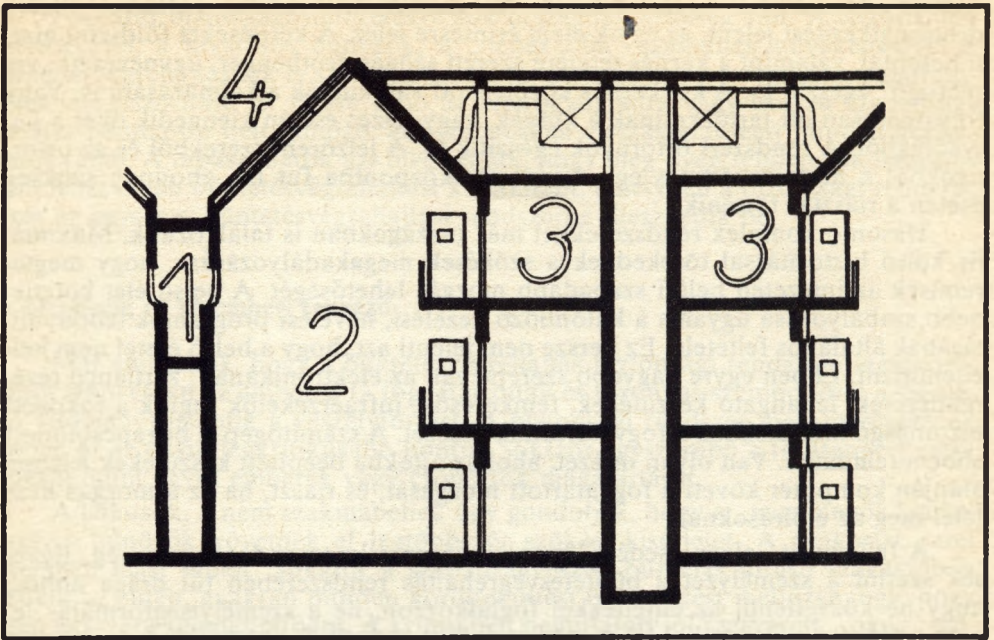
Csoportosítás, elhelyezés

A legtöbb országban a különösen veszélyesnek minősített bűnelkövetők speciális büntetésvégrehajtási körülmények között töltik büntetésüket. A büntetésvégrehajtási rendszerek ebben a vonatkozásban két különböző megoldás között választhatnak: vagy megkísérlik ezeket a veszélyes bűnözőket a többitől jól elszigetelt speciális büntetőintézetbe összegyűjteni, vagy szétválasztják őket és a szokványos intézetek speciális részlegeiben elkülönítik.

Az utóbbi években a szigorú elkülönítéses rendszer nyert teret például Franciaországban (az 1981. évi úgynevezett „biztonság és szabadság”-törvénnyel), de új, „szuperbiztonságú” intézetek épültek például Angliában, Írországban is. E típus modelljét az USA-ban Massachusettsben és Denverben dolgozták ki, a következő elvek alapján:

— A börtönépületet több egymás mellé helyezett kisebb zárkatómbból alakították ki. A zárkatómböket le lehet zárni és el lehet különíteni egymástól.

— A zárkák és a csarnok megvilágítását ferde tetőablakkal oldották meg, a csarnok felé nyitott zárkákban ablak nincs.

A szuperbiztonságú intézetek amerikai modellje.
 1. Az őrség folyosója; 2. zárkacsarnok; 3. zárkák; 4. tetőablak.

— Az ellenőrzési pontok a zárkatömb folyosói felett vannak. Innen kitűnően rá lehet látni a folyosókra, illetve a két szomszédos zárkatömbben lévő zárkákra.

— A felügyelet teljes védeltséget élvez az elítéltekkel szemben, maximális ellenőrzés lehetséges minimális személyzet révén.

— A sűrűn elhelyezett zárkák lehetővé teszik a fogvatartottak mozgásának szigorú ellenőrzését; rövid és biztonságos útvonalak alakíthatók ki a munkahelyekhez, illetve a börtön egyéb részeleihez. Bár ebben a szélsőséges formában csak néhány zárkatömb épült fel, az alapelvek és az építészeti megoldás lényege ilyen több börtön fokozott biztonságú részlegében.

Természetesen ennyire tiszta formában ezeket az alapelveket csak új börtönök építésénél lehet megvalósítani. A már meglévő épületek biztonságosabbá tételénél két irányba lehet tovább lépni: meg lehet erősíteni a „külső” őrzést, illetve fokozni lehet a belső élet — a börtönön belüli mozgás — ellenőrzését. Mindkét esetben egyre nagyobb a szerepe a biztonsági berendezéseknek, az utóbbi időben az elektronikának.

A külső őrzésben például a szovjet intézetek következetesen megvalósítják a többszörös biztosítást. Az intézetek zömében a lakóhelyiségek egy- vagy kétszintes barakkokban vannak elhelyezve. Az intézet területét zónákra osztják, a zónák közötti mozgást szigorúan ellenőrzik. A zónák a biztonság szempontjából is különbözőek, egyesekben csak engedéllyel lehet mozogni.

A külső őrzést az intézetek jelentős részénél a Nocs—12 fedőnevű rendszerrel valósítják meg. A rendszer jelző és akadály funkciójú elemekből áll. A jelzőrendszer állhat érintésre jelző elemekből, illetve fotocellával, tévékamerával működő elemekből. Esetenként infravörös tévérendszert is alkalmaznak. A jelzés

szektor-azonosítással együtt érkeznek. Az akadály bástyafalat, palánkot, illetve drótfonatkerítést jelent, az egyik elem érintésre jelez. A kerítéseket földszint alatti betonfal, valamint a kerítés tetejére szerelt szöges dróthenger, úgynevezett „verébfog” egészíti ki. A két kerítés között mód van kutyák alkalmazására is. Vagy folyamatosan ott tartózkodnak a kutyák, vagy jelzés esetén kiengedik őket a kutyáolakból. A rendszert őrtornyok egészítik ki. A jelzőrendszerekből és az őrtornyokból a hírosszekötetés egy diszpécser-központba fut be, ahonnan szükség esetén a riasztás történik.

Hasonló komplex rendszerekkel más országokban is találkozunk. Maximális külső biztosítással törekednek a szökések megakadályozására, hogy megtegyék az intézetben belüli szabadabb mozgás lehetőségét. A belső élet kötetlenebb szabályozása ugyanis a különböző kezelési, nevelési programok lebonyolításának általános feltétele. Ez persze nem jelenti azt, hogy a belső életet nem kell ellenőrizni. Ebben egyre nagyobb szerepe van az elektronikának; zártláncú tévérendszerek, lehallgató készülékek, fémkeresők, infraérzékelők segítik a fokozott biztonságú intézetekben a fogvatartottak őrzését. A számítógép is bekapcsolódott ebbe a feladatba. Van olyan intézet, ahol az ajtókba beépített készülékek jelzései alapján komputer követi a fogvatartott mozgását, és riaszt, ha ez a mozgás nem felel meg az előírásoknak.

A felügyelet „elgépiesedése” meglehetősen ellentmondásos jelenség. Egyesek szerint a személyzet a büntetésvégrehajtás rendszerében túl drága ahhoz, hogy ne közvetlenül az elítéltekkel foglalkozzon, ne a személyiségformálás legyen a feladata. Ezért ahol lehet, a biztonságot technikai eszközökkel igyekeznek szavatolni. Mások viszont úgy vélik, az ilyen elgépiesedett környezet neurotizáló hatással van a fogvatartottakra, nehezíti beilleszkedésüket, ezért ezek az eszközök csak minimális mértékben alkalmazhatók.

Noha világszerte tapasztalható a fokozott biztonságú intézetek kialakítására való törekvés, az ellenkező folyamatra is van példa. Így több országban (például Olaszországban Asinara szigetén, az USA-ban az Alcatrazban) felszámoltak ilyen intézeteket. Az okok közé tartozik a különböző mozgalmak tiltakozása az emberi jogok védelmében, de tény az is, hogy a veszélyes bűnözők így kialakult tömegének belső életét egyszerűen nem tudta ellenőrzése alatt tartani a személyzet. Napirenden voltak a gyilkosságok és egyéb súlyosan erőszakos cselekmények.

Az események ismeretében ma már elmondhatjuk, hogy például Alcatraz egy elhibázott koncepció megvalósítása volt. Az összes zárka egyetlen csarnokban, zárkatömbben volt elhelyezve, a tetővilágítás nem volt megfelelő, a zárkák sötétek voltak mind a három szinten. A zárkatömbben nem lehetett az egyes egységeket elkülöníteni, az épület nagysága és a fogvatartottak nagy létszáma miatt a személyzet nem tudta ellenőrizni, irányítani az elítéltek életét.

A későbbi megoldások, különösen az európai superbörtönök, illetve börtönrészek ezt a gondot úgy számolták fel, hogy kisebb, egymástól elszigetelt egységeket hoztak létre, és ezzel megakadályozták, hogy a fogvatartottak irányíthatatlan, ellenőrizhetetlen tömegé váljanak.

A szuperbiztonságú börtönök másik problémája pszichológiai eredetű volt. A személyzet a rendszerből adódó sugalmazásnak engedelmessé állandóan gyanakodott. Az intézetet a személyzet oldaláról félelem, a fogvatartott oldaláról pedig tehetetlen düh jellemezte. Így az együttműködés minimális szintje sem alakulhatott ki a két tábor között. E berendezkedés jellegzetes tünete volt a néhány évvel ezelőtt országról országra, sőt kontinensről kontinensre terjedő börtönlázadás. Ezek a lázadások mindkét oldalról értelmetlen és kegyetlen reakciókat váltottak ki.

Fokozott biztonságú intézetekre sok országban szükség van. A terrorizmus terjedésével, a hivatásos bűnözők, a „nehéz fiúk” számának növekedésével a büntetésvégrehajtásnak is számolnia kell. Sajátos helyzetet teremtett a halálbüntetés visszaszorítása is. Egyre több az életfogytiglanra vagy hosszú szabadságvesztés-büntetésre ítélt bűnöző, aki szabadsága visszaszerzéséért minden kockázatot vállal. A tapasztalatok azt bizonyítják, hogy még ilyen tendenciák hatására sem lehet olyan büntetésvégrehajtást kialakítani, amelyben a biztonsági rendszer nem az egységes büntetésvégrehajtási rendszerbe illeszkedik be.

A biztonság és az emberi tényező

Már említettük, hogy a büntetésvégrehajtás biztonsági rendszere szempontjából alapvetően az emberek (a fogvatartottak és bizonyos szempontból a személyi állomány) jelentik a veszélyforrást. A biztonsági rendszer megszervezésének éppen ez az egyik legkritikusabb pontja. Sokszor egyszerűbb a földrengést előre jelezni, mint egyes emberek vagy csoportok magatartását.

A laikusok, a nem szakmabeliek úgy gondolják, hogy a „nagymenők”, a veszélyes bűnözők követnek el legtöbbször szökési kísérletet. A gyakorlat ezzel szemben mást mutat. Sokszor a szabadságvesztés-büntetés utolsó szakaszában szökik az elítélt, gyakran minden körülményt és tervezést mellőzve, úgy, hogy igen egyszerű feladat elfogni. A krimikben bemutatott jól szervezett, „okos” szökés ritkán fordul elő. A veszélyes bűnözők speciális elhelyezése tehát nem oldja meg a büntetésvégrehajtás problémáit.

Igen egyszerű módon is meg lehet szökni a büntetőintézetekből. Például egy kisebb létszámú fogvatartott csoport — az intézettől néhány száz méterre — a bekötőutat, pontosabban ennek az útnak a főútvonalhoz csatlakozó részét javította. A főútvonalon egy országúti kerékpárverseny mezőnye hajtott végig, előttük szirénázó rendőrségi autó igyekezett a versenyzők számára szabaddá tenni az utat. Az egyik versenyző hirtelen hatalmasat esett, úgy, hogy a kerékpár tőle néhány méterrel arrébb landolt. Az egyik fogvatartott felkapva a kerékpárt a mezőny után hajtott, és néhány kilométer után egy mellékúton „felszivódott”. Nagyanyja lakásán már a következő napon elfogták a rendőrök.

A biztonsági rendszer hibásan működött, és ez az emberi tényezőkön múltott. A felügyeletnek, akárcsak a fogvatartottaknak, a kerékpárverseny jelentette a rendkívüli eseményt, és amikor bekövetkezett az igazi rendkívüli esemény, egyszerűen megbénultak, percekig nem tudtak „intézkedni”, és ez a néhány perc döntően befolyásolta a későbbi eseményeket. A szökés maga ugyan nem jelentett különösebb veszélyt a társadalom számára, a szökevény gyorsan megkerült, a szökésért kapott újabb ítélettel csak rontott helyzetén, de az, hogy hasonló helyzetek a büntetésvégrehajtásnál bármikor előfordulhatnak, jelzik a személyi állomány tagjainak, valamint a rendszernek sebezhető pontjait.

A biztonsági funkció oldaláról nézve a személyi állomány tagjaival szemben az az elvárás, hogy szolgálati idejük alatt éberren figyeljék az elítélteket, ellenőrizzenek minden elképzelhető helyszínt és testrészt, hogy meg tudják akadályozni a rendkívüli eseményeket. Mivel ilyen események ritkán fordulnak elő, a napi gyakorlatban ez a feladat értelmetlennek, fárasztónak, visszataszítónak tűnik. Ha mégis valami rendkívüli történik, az emberek az első másodpercekben, esetleg percekben egyszerűen nem hisznek a szemüknek. A terroristák és a terroristaellenes csapatok kiképzésének is egyik lényeges eleme, hogy sokkolni kell valamivel az ellenfelet, és akkor van 10-60 másodperc az akció végrehajtására. Napokon, heteken, hónapokon, esetleg éveken keresztül magas reakciószinten tartani ma-

gunkat — ez nem fér össze az ember pszichés adottságaival, egy biztonsági rendszert csupán erre nem lehet alapozni.

Található persze orvosság erre a gondra: az ember tényleges pszichés teljesítőképességéhez alkalmazkodó szolgálati rendszer kialakítása. A világ számos büntetőintézetében van már erre példa. A személyzet tagjai csak egy-egy órát töltenek a biztonság szempontjából fontos helyeken, munkaidejük többi részében energiájukat, tudásukat más feladat ellátására fordítják. A biztonság szempontjából fontos hely persze nemcsak a fogvatartottak közvetlen környezete, hanem például a jelzőberendezések, a zárláncú tévérendszerek képernyőinek figyelése is. A szuperbiztos intézetek legbiztonságosabb körletrészein folyamatosan működnek ezek a berendezések, és az ügyeltesek szünet nélkül figyelemmel kísérik a fogvatartottak életét. Persze itt is fennállhat a tévedés és a hiba lehetősége, ezért legalább kettős biztosítást alkalmaznak. Ez azt jelenti, hogy legalább két rendszer működik, vagy a párhuzamosan működő rendszereket egymástól függetlenül legalább két ügyeltes figyeli. A „kettős biztosítás” elve azon alapul, hogy rendkívül kicsi annak a valószínűsége, hogy két egymástól függetlenül dolgozó ember ugyanazt a hibát kövesse el. Ugyanezen okból történik két fázisban az adatrögzítés a számítástechnikában is.

A matematikai valószínűséget természetesen az emberi tényező is megzavarhatja. Elképzelhető például, hogy egy rendkívül veszélyes bűnözőkkel betelepített, több ezer dolláros költséggel kiépített körletrészt párhuzamosan működő rendszerrel biztosítanak, amelyet egymástól függetlenül két felügyelő figyel. Annak a valószínűsége, hogy egy adott zárkában úgy történjen gyilkosság, hogy ne vegyék észre ki a tettes, lényegében a nullával egyenlő. Hacsak nem lelkes szurkolója mindkét felügyelő a város rögbicsapatának, hacsak nem lenne éppen a csapat bajnoksága szempontjából döntő mérkőzés a televízióban, hacsak nem értenének mindketten annyira az elektronikához, hogy a tévékészüléket egy kicsit megdolgozva egyszerre néznék a tévén a zárka helyett a mérkőzést.

A büntetésvégrehajtás napi gyakorlatában az ilyen szélsőséges helyzetek nem általánosak. Az viszont általános követelmény, hogy a véletleneknek, az emberi tévedéseknek és hibáknak minél kisebb legyen a lehetősége. A büntetésvégrehajtás biztonsági rendszerének megszervezésekor ezért kell például a többszörös biztosítást, ellenőrzést mint megelőző intézkedéseket beépíteni a folyamatba. A szökéseknek, zendüléseknek, a fogvatartottak között elkövetett erőszakos cselekményeknek, a személyi állomány megtámadásának megelőzését szolgálja a büntetőjogi fenyegetettség is. Ezek minden ország jogrendszerében bűncselekménynek számítanak, és az elkövetőre súlyos büntetés vár. De ugyanígy a megelőzés érdekében a személyzetnek, illetve a büntetésvégrehajtásnak a biztonság szempontjából legfontosabb feladatait is jogszabályok rögzítik.

Nagyon fontos biztonsági funkció a megfelelő információáramlás megszervezése. A börtönlázadásoknak pedig az a tanulsága, hogy oda kell figyelni a börtönön belüli életkörülményekre, a fogvatartottak ellátására, a személyzet bánásmódjára is. Minden olyan tényezőt tehát, amely valamilyen formában befolyásolja a fogvatartottak hangulatát, együttműködési készségét. A biztonsági rendszernek fontos eleme az a kép is, amit az elítélteknek sugall: a fogvatartottaknak érezniük kell, hogy reménytelen minden kísérlet a rendszer kijátszására, hogy a személyzet imponáló erőfölénnyel rendelkezik.

Biztonság és kockázatvállalás

If várában viszonylag egyszerű volt a biztonsági rendszer létrehozása. Elsősorban azért, mert a rabok „elraktározása” és megőrzése mellett más feladatot

nem kellett megoldani. A modern büntetésvégrehajtás egyik legnagyobb gondja az, hogy az őrzés, a biztonság fenntartása a feladatrendszernek csak az egyik eleme.

A több összetevőből álló feladatrendszer nemcsak a büntetésvégrehajtást jellemzi. A mai szervezetszociológiai kutatások egyik fontos területe éppen a célok és feladatok összetettségének, kapcsolatának, ellentmondásosságának az elemzése. Eszerint a célok legalább három osztályba sorolhatók:

— *expresszív cél*: az a helyzet, amelyet a társadalom elérni kíván. Az Egyesült Villamosgépgyárban például ilyen cél, hogy villamosgépeket gyártsanak,

— *instrumentális cél*: eszköz az expresszív cél elérése érdekében, azaz a vég-ső teljesítmény feltételeinek megteremtését jelenti. Az Egyesült Villamosgépgyárban például anyagbeszerzés, értékesítés, műszaki fejlesztés stb.,

— *szervezeti cél*: a szervezet, a rendszer folyamatos fennállására, működésére irányul. Ilyen például a vállalat hírnevének biztosítása, a személyzeti kérdések megoldása, az együttműködés szervezése stb.

A célok nem objektív, lezárt egységek: a szervezet tagjainak felfogásából állnak össze. A különböző csoportok tagjainak nézetük pedig — objektív helyzetük különbözőségéből is adódóan — eltérőek lehetnek a társadalom és a szervezetek feladatairól. A szervezetek céljai között nincs állandósult, rangsor szerinti kapcsolat. Belső tendenciájukból adódik a versengés. Ennélfogva a konfliktus a szervezetek cél- és feladatrendszerének általában szerves része. A belső ellentmondások nem oldhatók fel, csak hatásuk csökkenthető. A vezetés művészete a legjobb kompromisszumok megtalálása.

A büntetésvégrehajtás célrendszerét most nem elemezzük részletesen. Úgy gondoljuk azonban, hogy expresszív célként mindenképpen a nevelési célt, a kívánatos, pozitív irányú személyiségváltozás elérését kell elfogadnunk, olyan személyiségváltozást, amely elősegíti az elítélt harmonikus visszailleszkedését a társadalomba. Ebben a felfogásban a biztonsági rendszer megszervezése instrumentális cél, az expresszív cél elérése érdekében eszköz, feltételeinek biztosítója. Ezzel persze még nem határoztuk meg a biztonsági rendszer helyét a büntetésvégrehajtási rendszeren belül. Említettük, hogy a szervezetek céljai között nincs statikus, hierarchikus kapcsolat. A szervezeti és instrumentális célok nincsenek alárendelve az expresszív céloknak. A különböző osztályokba sorolt célokat egyszerre, együtt, egy időben kell megvalósítani, úgy, hogy ezek nem egyensúlyban, hanem dinamikus feszültségben vannak egymással. Ez a feszültség minden szervezetben eltolódásokat eredményezhet, egy vagy több cél uralkodóvá válhat, és a szervezetet diszfunkcionálissá teheti.

Diszfunkción, vagyis működési zavaron azokat a következményeket értjük, amelyek gyengítik a szervezet teljesítményét, akadályozzák fejlődését. Ha egy vállalatnál például elhanyagolják a szervezeti célokat, nem foglalkoznak megfelelő hatékonysággal a személyzeti kérdésekkel, nem nevelnek ki kádereket, nem ügyelnek a dolgozók hangulatára, érdekeire, hiába törekednek a termelés fokozására, előbb-utóbb kritikus helyzetbe kerülnek. Így a biztonsági rendszer megteremtésére irányuló erőfeszítések sem szorulhatnak háttérbe a büntetésvégrehajtás egyéb feladataival szemben. Az egész rendszer eredményes működése megköveteli a biztonság megőrzését, fejlesztését. A már többször említett belső ellentmondások is a legjobb kompromisszumok keresését igénylik.

A kompromisszumkeresés általános útja a büntetésvégrehajtási rendszerekben: a differenciálás, a megkülönböztetés. Egyszerűbben fogalmazva: a veszélyes bűnelkövetőknél a biztonsági célok hangsúlyozottabban érvényesülnek, más kategóriáknál pedig egyéb szempontok válnak meghatározóvá. Ez a megoldás nyilvánvalóan kockázattal jár. Az elítéltek zöménél lemondunk arról, hogy maximális biztonságú börtönökben, tökéletesen biztonságos körülmények között őrizzük

öket. Ez a kockázatvállalás azonban lehetővé teszi, hogy eredményesebb legyen nevelésük, hogy teljes körű legyen a fogvatartottak foglalkoztatása. Kockázatvállalásra kényszeríti a büntetésvégrehajtást a feltételek szűkös volta is. Sehol a világon nincsenek olyan létszámbeli, anyagi-műszaki feltételek, hogy minden egyes fogvatartottat egyformán lehetne őrizni, mindenki számára egyformán biztonságos körülményeket lehetne teremteni.

Számos kísérlet történt a megfelelő kompromisszumok megtalálására a világon. Az intézeteket nyitott, félig nyitott, félig zárt, zárt, szigorúan őrzött kategóriákba sorolták. Különböző adottságokkal rendelkező intézeteket hoztak létre, fokozatosan átalakítottak egyeseket. A kisebb méretű intézetekben jobbák a lehetőségek, rugalmasabban tudják követni a változásokat, differenciáltabb intézményhálózatot tudnak kialakítani. Az utóbbi évtizedekben igen kevés pénz állt rendelkezésre a különböző programok megvalósítására, így világjelenség, hogy a kívánatosnál lassúbb a fejlődés.

A differenciált intézményhálózat kialakítása mellett fontos feladat még az elítéltek kategorizálása, csoportba sorolása. Ezzel is sok helyen foglalkoznak, egyre több országban hoznak létre központi kivizsgáló, diagnosztizáló intézeteket. A differenciálás megfelelő elméleti, módszertani alapjainak fejlesztése a különböző büntetésvégrehajtási rendszerek legaktuálisabb feladata. Az ezen a területen elért eredmények csökkentik a kockázatvállalás buktatóit, a biztonság megőrzése, fejlesztése mellett pedig elősegítik a rendelkezésre álló eszközök hatékonyabb felhasználását is.)

Cikkünkben a büntetésvégrehajtás biztonsági rendszerének néhány elméleti kérdésével kívántunk foglalkozni. Nem tartunk ott, hogy ezt a biztonsági rendszert minden elemével, összefüggéseivel együtt le tudjuk írni. Szándékosan nem foglalkoztunk a magyar büntetésvégrehajtás helyzetével. *A külföldi tapasztalatok összegyűjtésével és néhány következtetésünkkel elsősorban gondolatokat, vitát, a téma alaposabb feldolgozásához szükséges közös munkát kívántunk elindítani.*

Legfőbb célunk annak bemutatása volt, hogy a *büntetésvégrehajtás biztonsági rendszere rendkívül összetett, soktényezős rendszer.* Számos ponton csatlakozik a büntetésvégrehajtás más feladataihoz. A biztonsági funkció és az egyéb célok elérését szolgáló rendszerek működése ellentmondásos. *Azsal a gyakran tapasztalható nézetel szemben, mely a biztonságot az intézetek őrszolgálatának munkájával azonosítja, a feladat komplexitását kívántuk hangsúlyozni.*

Az már általánosan elfogadott nézet, hogy a büntetésvégrehajtás egész mechanizmusának a nevelést kell szolgálnia. Ennek megfelelően a nevelés funkcionális és egyben szakirányú feladatrendszernek is minősül. Az viszont még nem tudatosult kellőképpen, hogy a biztonság fenntartása — ami az egész rendszer működésének feltétele — is olyan komplex feladatrendszer, amelynek egyaránt vannak funkcionális és szakirányú elemei. Tehát egyfelől minden szervezeti egységnek vannak biztonsági feladatai is, amelyek jórészt a szakmai feladatok ellátásán keresztül valósulnak meg, másfelől van egy olyan szervezeti egység, amely szakirányú feladatként foglalkozik a biztonság fenntartásával.

Fejes Imre—Csordás Sándor

Felhasznált irodalom

Dr. Samu Mihály: A közrend és a közbiztonság védelme — alapvető állami és jogi tevékenység. (Belügyi Szemle, 1979. 9. szám)

Dr. Borbándi János: Az állami biztonságról — az 1974. évi 17. számú tvr. tükrében. (Belügyi Szemle, 1977. 12. szám)

Baraczk Róbertné dr.: A közbiztonság államigazgatási jogi védelméről. (Belügyi Szemle, 1977. 5. szám)

Büntető jog. Különös rész. (BM-Könyvkiadó, 1981)

Dr. Horváth Tibor: Büntetésvégrehajtási jog. (BM-Könyvkiadó, 1983.)

Marc Ance: Nyugat-európai büntetésvégrehajtási rendszerek. (Nyersfordítás.)

Börtönépítéset. Nemzetközi felmérés a zárt intézetekről, és a jelenlegi börtöntervezési irányzatok elemzése. (Nyersfordítás)